

ARTA DE A TRĂI LA MARCUS AURELIUS

ADRIANA NEACȘU
Universitatea din Craiova

Abstract. This article addresses the diary of Emperor Marcus Aurelius, analyzing some of the principles that structure the art of living in his vision, outlining the model of an ideal existence, in accordance with the nature of all things: knowledge of the world and man; enthusiastic assumption of destiny; subordination to the intellect; preparation for death; love for people and pursuit of the common good. It presents the context that favored in antiquity the preoccupation for the art of living in the various philosophical schools and justifies, from the perspective of Marcus Aurelius, the need to practice such an art.

Keywords: Marcus Aurelius, the art of living, destiny, nature, universal reason, intellect, death, common good.

ARTA DE A TRĂI LA ANTICI

Chiar dacă, începând cu epoca modernă, filosofia a devenit preponderent teoretică, un exercițiu intelectual, al minții, iar astăzi, în ciuda recunoașterii dimensiunii ei intens educative și formative, se manifestă sub forma unei pluralități de orientări de gândire, discipline academice și tehnici conceptuale exercitate de specialiști, la originile sale și multă vreme după aceea ea și-a manifestat cu putere dimensiunea practică, îndreptată în mod explicit spre îmbunătățirea vieții omului. Filosofii nu erau interesați de „natura tuturor lucrurilor” decât într-o primă instanță, pentru ca mai apoi, prin intermediul ei, să poată desluși misterele pe care le ascundea existența umană în genere, iar „fizica” lor avea rolul de a legitima un mod de comportament presupus în acord cu o esență anume a omului și, de aceea, propus tuturor indivizilor speciei¹.

Exemplul lui Socrate, care a refuzat să scrie și a cărui poziție este justificată de Platon într-unul dintre dialogurile sale², este primul și cel mai celebru exemplu

¹ Privind lucrurile din această perspectivă, filosofia ne apare astăzi ca un corp mutilat, care și-a abandonat, de-a lungul timpului, jumătate din propria ființă, a cărei pierdere nu o poate nicidecum compensa prin hipertrofierea jumătății păstrate.

² Platon, *Phaidros*, 274c-278b. Aici, Socrate susține că scrisul oferă doar iluzia păstrării diverselor învățături; în realitate, îi determină pe oameni să uite lucrurile importante, pe care ar trebui să le aibă în minte mereu, iar pentru aceasta este nevoie să și le repete în mod constant; în plus, textul scris este mort, pietrificat, incapabil să răspundă la întrebările venite din public, să țină cont de specificul audienței și să se adapteze acesteia; înțelegem, deci, că el este cu mult inferior în calitate de instrument de educație în raport cu discursul rostit.

dintr-o listă importantă de filosofi care, de-a lungul întregii filosofii antice, își înțelegeau menirea în primul rând ca „directori de conștiințe”; căci aceștia, deși adepți ai unei poziții teoretice oarecare, nu se preocupau în mod preponderent ori exclusiv de dezvoltarea sau de predarea acesteia; ei refuzau, de multe ori, chiar exercițiul scrisului³, căci aveau drept grijă principală modelarea vieții învățăcelilor lor, urmărind ca aceștia să atingă împlinirea de sine în calitate de ființe raționale, libere, membre ale unei comunități specifice.

Desigur, omenirea nu a pierdut niciodată conștiința faptului că filosofia înseamnă, în esență, „iubire de înțelepciune” și că se străduiește să ofere o lumină revelatoare măcar asupra unui crâmpel din această înțelepciune, numai că, pe măsura trecerii timpului, ea a devenit tot mai neîncrezătoare în capacitatea filosofiei de a-și atinge scopul declarat. Prin urmare, chiar filosofii au început să se raporteze din ce în ce mai mult la el ca la un fel de metaforă, optând să-și dezvolte nelimitat abilitățile exegetice speculative sau tehnice aplicative, ceea ce a determinat ca domeniul să conțină astăzi mai degrabă profesioniști decât „adepti”.

Și cu toate că au existat mereu destule informații privind modul distinct de comportament al reprezentanților diverselor școli filosofice antice, care îi deosebea între ei în aceeași măsură ca și punctele de doctrină, în general cercetătorii au abordat aceste aspecte eminent practice ca pe niște elemente mai puțin importante, menite să introducă o dimensiune de pitoresc și de atractivitate, dar fără mare legătură cu viziunea filosofică propriu-zisă. În acest sens, este meritul lui Pierre Hadot de a insista asupra relației indisolubile dintre filosofie ca doctrină teoretică și filosofie ca mod de viață în Antichitate, în așa măsură încât teoria se dovedește a avea întotdeauna drept scop asimilarea unui mod precis de viață, iar acesta, odată însușit, contribuie din plin la perenitatea concepției respective.

„Cititorul modern va fi uimit, cu siguranță, de extraordinara stabilitate a principiilor metodologice sau a dogmelor în majoritatea școlilor filosofice din Antichitate, începând cu secolul IV î.Hr. până în secolele II–III d.Hr. Cu siguranță, a filosofa înseamnă a alege un anumit mod de viață, corespunzător fie unei metode critice, precum cea a scepticilor sau a academicienilor, (...) fie dogmelor ce întemeiază acest mod de viață. Pentru filosofii dogmatice, ca epicureismul sau stoicismul, sistemul, adică ansamblul coerent de dogme fundamentale, este intangibil, întrucât este intim legat de modul de viață epicurian sau stoic. Observăm aici semnificația pe care o dobândește noțiunea de sistem. Nu este vorba de o construcție conceptuală ce ar fi un scop în sine și ar avea, ca din întâmplare, consecințe etice asupra modului de viață stoic sau epicurian. Sistemul are drept finalitate unificarea într-o formă condensată a dogmelor fundamentale, legarea lor împreună printr-o argumentație riguroasă, uneori rezumată chiar într-o scurtă sentință, care va dobândi astfel o mai mare forță persuasivă, o mai bună eficacitate mnemotehnică. El are deci, înainte de

³ Datorită unei astfel de practici destul de răspândite printre filosofii din primele secole ale erei noastre, era cât pe ce ca celebrele *Enneade* ale lui Plotin să nu fie scrise. Căci, știm din lucrarea lui Porphyry, *Viața lui Plotin*, că acesta din urmă, urmând exemplul maestrului său, Ammonios Saccas, hotărâse ca nici el să nu scrie nimic toată viața, dar s-a răzgândit în jurul vârstei de cincizeci de ani.

toate, o valoare psihagogică: este menit să producă un efect asupra sufletului ascultătorului sau cititorului. Aceasta nu înseamnă că un astfel de discurs teoretic nu răspunde exigențelor coerenței logice: dimpotrivă, chiar în aceasta constă forța sa. Dar, exprimând el însuși o opțiune de viață, vrea să-și conducă la o asemenea opțiune.”⁴

De-a lungul secolelor de activitate, școlile filosofice antice și-au dezvoltat numeroase metode și tehnici prin care își educau adeptii în spiritul propriilor concepții teoretice, astfel încât ele să se reflecte neîndoiește în maniera în care aceștia își trăiau viețile lor individuale. Toate constituiau instrumentarul practic specific fiecărei școli în parte, menit să confere o eficiență superioară principiilor, preceptelor și regulilor de comportament derivate din viziunea filosofică de ansamblu. Doar dispunând de acest instrumentar putea filosofia să se constituie ca o adevărată artă de a trăi, „artă” înțeleasă în sensul ei antic, ca *téchne*, meserie sau meșteșug, adică un complex de practici bine definite, atent reglementate, care urmăreau un scop precis: modelarea sufletului în conformitate cu un anume ideal uman, în așa fel încât individul să fie capabil să se apropie cât mai mult, în cadrul vieții proprii, de acest ideal.

Preluând de la greci această preocupare a filosofilor pentru călăuzirea vieții discipolilor lor, romanii i-au dat o amploare deosebită, scoțând-o, la un moment dat, din zona limitată a școlii, în care un profesor, reprezentativ pentru un anume tip de filosofie și, implicit, de viață dusă din perspectiva acelei filosofii, se adresa unui întreg grup de învățăcei, promovând, în special printre familiile aristocratice din Imperiul Roman, „moda” îndrumătorului de conștiință personal, care se revendica, mai mult sau mai puțin, dintr-o zonă de gândire cu marcă filosofică. Acești îndrumători personali se puteau adresa nu doar tinerilor, ci și adulților, fiind mult mai atenți la nevoile multiple ale „patronilor” lor, ajutându-i cu sfaturi diverse în mod constant, dar mai ales în momentele dificile ale vieții, adaptând regulile generale ale „artei de a trăi” promovate în societate, cu precădere în mediul intelectual, la aspectele concrete ale existenței lor.

„Așa cum puteți vedea, acest rol de consilier nu mai este totuna cu cel al preceptorului și nici într-un tot cu cel de confident amical. Este mai curând ceea ce am putea să numim un consilier în materie de viață, un consilier pe teme de existență care oferă sfaturi în legătură cu împrejurări precise. Îl călăuzește și îl inițiază pe cel care este în același timp patronul, angajatorul său aproape, dar și prietenul său, însă un prieten superior. Îl inițiază într-o formă aparte de existență, pentru că nu poți fi filosof în general. Nu poți fi decât fie stoic, fie epicureic, fie platonician, fie peripatetician etc. Acest consilier mai este apoi și un fel de agent cultural pentru un întreg cerc în rândurile căruia introduce atât cunoștințe teoretice cât și scheme practice de viață, dar și opțiuni politice, în special marile opțiuni, de la începutul Imperiului, între care poate fi

⁴ Pierre Hadot, *Ce este filosofia antică*, traducere de George Bondor și Claudiu Tipuriță, prefață de Cristian Bădiliță, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 134.

despotismul de tip monarhic, monarhia moderată și luminată, revendicarea republicană; dar și problema eredității monarhiei. (...) Filosofii se vor integra efectiv în modul cotidian de a fi.”⁵

Observăm astfel că „arta de a trăi”, legitimată din perspectiva unui anumit stil de filosofie, s-a răspândit din ce în ce mai mult printre aristocrații Imperiului Roman, astfel încât s-a ajuns la situația în care mulți dintre aceștia, deși nu aveau deloc pretenția de a fi filosofi, ci pur și simplu, în calitate de intelectuali, considerau drept ceva foarte firesc faptul de a asimila, mai mult sau mai puțin profund, anumite principii filosofice și de a practica diverse tehnici spirituale în concordanță cu acestea, pentru a atinge un nivel superior în manifestarea propriului sine.

MARCUS AURELIUS ȘI NEVOIA UNEI ARTE DE A TRĂI

Unul dintre acești aristocrați a fost și Marcus Aurelius, pregătit din vreme pentru a prelua frâiele Imperiului Roman și conștient de faptul că acesta era rolul de care el trebuia să se achite cât se putea de bine, fiindcă aceasta se întâmplase să îi fie meseria, aceea de împărat, care, deși era oarecum singulară printre toate celelalte, necesita, în fond, aceleași calități pe care le revendică oricare altă meserie: pricepere, responsabilitate, abnegație, disciplină, plăcerea muncii. Și chiar dacă, atras de viața de meditație specifică filosofilor, a năzuit și el să dobândească renumele de filosof, Marcus Aurelius și-a lăsat deoparte ambițiile personale, considerându-le simple vanități, pentru a-și face datoria.

„Lasă deoparte cărțile! Nu te mai chinui! Nu îți este dat.”⁶; „Te aflu, așadar, într-o situație confuză, încât nu îți mai este ușor să dobândești faima de filozof; acestui lucru i se opune chiar și condiția de bază «a vieții tale».”⁷; „...ți-ai pierdut speranța că mai poți deveni un dialectician și un fizician.”⁸; „Eu îmi fac datoria; alte lucruri nu îmi pot distra atenția.”⁹

Iar pentru el datoria era, în primul rând, aceea de a atinge condiția umană ideală, în virtutea căreia toate celelalte sarcini, impuse de înaltul său statut social și politic, nu puteau fi îndeplinite decât în mod perfect.

⁵ Michel Foucault, *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France (1981–1982)*, traducere de Bogdan Ghiu, Iași, Editura Polirom, 2004, pp.142–143.

⁶ Marcus Aurelius, *Gânduri către sine însuși*, traducere de Cristian Bejan, București, Editura Humanitas, 2013, p. 85.

⁷ *Ibidem*, p. 233.

⁸ *Ibidem*, p. 229.

⁹ *Ibidem*, p. 183.

Așadar, ceea ce și-a propus Marcus Aurelius ca proiect existențial a fost să ducă o viață perfectă, subordonată preceptelor acelei „arte de a trăi” care îi câștigase adeziunea rațională. Este vorba despre viziunea filosofică a stoicilor, cea care a avut cel mai mare ecou și cea mai largă răspândire în Imperiul roman, deși nici celelalte stiluri tradiționale de filosofie nu erau deloc lipsite de atractivitate pentru public, iar marii filosofi erau cunoscuți și tratați cu respectul cuvenit¹⁰. Din această perspectivă stoică, Marcus Aurelius, așa cum reiese din scrisorile sale către Fronto, profesorul și prietenul lui, a practicat de timpuriu exercițiile spirituale specifice școlii, obișnuind să își analizeze și să își evalueze atât fluxul conștiinței, pe care urmărea astfel să îl disciplineze, cât și întreaga activitate cotidiană, pentru a o integra practicilor educative și a o subordona țelurilor de formare filosofică¹¹. Iar după cum ne arată jurnalul său, *Gânduri către sine însuși*, Marcus Aurelius a practicat acest gen de exerciții toată viața, pentru că numai astfel putea să mențină vii în sufletul său convingerile pe care și le însușise în tinerețe, făcând din ele motorul statornic al tuturor gândurilor și acțiunilor sale.

Concepută ca un instrument folosit în cadrul antrenamentului minții, adresată de autor în primul rând sieși, pentru a-și întări spiritul și a-l încuraja să nu cedeze tentației atitudinii omului comun, permanent prezente, ci să persevereze în direcția profesiei de credință superioare, asumată odată pentru totdeauna, această lucrare configurează, la rândul ei, aspectele esențiale ale unei arte de a trăi pe deplin reprezentativă pentru stoicismul roman, dar care dezvăluie, totodată, personalitatea inconfundabilă a celui care i-a dat formă concretă, reliefându-i neliniștea sufletului, forța gândirii creatoare, precum și imensa voință de a lupta mereu și mereu cu sine însuși pentru a putea triumfa în final.

Care erau, însă, beneficiile reale ale practicării unei astfel de arte, pe care Marcus Aurelius le socotea atât de importante încât i-a rămas credincios toată viața? Evident, fortificarea caracterului, demnitatea morală, puterea de a nu te lăsa dominat de lucruri sau de oameni, copleșit de evenimentele nefavorabile ori supus pasiunilor, capacitatea de a rămâne netulburat și senin în orice împrejurare a soartei, iar punctul spre care converg toate aceste câștiguri incontestabile este, cu siguranță, atingerea fericirii, care nu putea fi apanajul decât al unui spirit calm, împăcat cu sine și cu lumea, fără însă a fi unul învins, dezamăgit, lipsit de speranță, ci unul care își dă adeziunea bucurios la tot ceea ce (i) se întâmplă, convins că totul în univers și în om este așa cum trebuie să fie.

Într-adevăr, nu se putea ajunge la asemenea performanțe trăind în mod dezordonat, după modelul omului obișnuit, care se mulțumește, cel mai adesea, să stea în bătaia tuturor vânturilor. Este nevoie de o decizie conștientă și de perseverență pentru a te lăsa călăuzit pe un asemenea drum plin de asperități, însă

¹⁰ În *Gânduri către sine însuși*, Marcus Aurelius îi citează sau face trimiteri, plin de deferență, la Heraclit, Pitagora, Empedocle, Democrit, Socrate, Platon, Teofrast și chiar Epicur.

¹¹ Michel Foucault, *op. cit.*, pp. 159–163.

cu rezultate atât de spectaculoase. Dar ca să optezi pentru o astfel de radicală conversiune trebuie să simți mai întâi într-un mod extrem de acut neajunsurile vieții așa cum îi apar ele cel mai adesea omului. Trebuie să simți dezamăgirea și dezgustul pentru turpitudinea semenilor, perplexitatea în fața prostiei multora, revolta față de nedreptate, dezolarea în fața iureșului neîntrerupt al evenimentelor, care se succed parcă fără niciun sens, și, mai ales, spaima existențială în fața morții, a imensității cosmosului și a neputinței de a-ți realiza năzuințele din cauza obstacolelor de tot felul. Marcus Aurelius, ca oricare alt om, a simțit și el gustul amar al acestor experiențe și le-a dat glas în jurnalul său.

„Chiar dacă tu ai plesni de ciudă, ei tot vor face întotdeauna aceleași lucruri.”¹² „Deșarta căutare de cortegii solemne, dramele de pe scenă, turmele de oi, cirezile de vite, luptele cu lănci, oasele aruncate câinilor, resturile de mâncare în bazinele cu pești, poverile purtate de furnici, cursele încolo și încoace ale muștelor înspăimântate, păpuși trase de sfori.”¹³ „Durata vieții omenești e un punct, substanța sa – un flux, senzația – obscură, întreaga alcătuire a trupului – sortită unei rapide putrefacții, sufletul – un vârtej, soarta – greu de ghicit, faima – nesigură; pe scurt, tot ce ține de trup e un fluviu, iar tot ce ține de suflet – un vis și o vanitate, viața este un război și un popas făcut de un străin, iar renumele peste ani – uitare.”¹⁴ „Lucrurile cele mai apreciate în viață sunt goale, putrede, mărunte, cățeluși care se mușcă între ei, copilași care se ceartă, care acum râd și după puțin timp izbucnesc în plâns; Buna-credință, Respectul, Dreptatea și Adevărul «spre Olimp, de pe pământul cu drumuri largi», s-au întors.”¹⁵

Pornind de la acest tablou impresionant al condiției umane eterne, să încercăm să reconstituim raționamentul lui Marcus Aurelius care justifică nevoia imperioasă pentru om a unei arte de a trăi: Viața are o mulțime de aspecte neprietenoase, dar ineluctabile. Ce poți să faci, pentru a le contracara efectele negative asupra vieții tale? De fapt, cei mai mulți dintre oameni nu fac nimic și, pradă ignoranței, incapabili să înțeleagă cine sunt cu adevărat, se mulțumesc să se roage la zei ca să-i ferească de nenorociri. Pentru a se simți bine, caută plăcerea și tot felul de diverse alte compensații exterioare, „lumești”, care sunt, în fond, iluzorii. Este însă cea mai proastă alegere, pentru că toată viața vor fi nefericiți, nemulțumiți de toate și temători față de evenimente pe care nu le pot ocoli, pentru că sunt înscrise în firea lucrurilor. Acești oameni vor părăsi, într-un final, această lume fără să-și fi oferit șansa de a se realiza pe deplin în calitate de ființe raționale, care reprezintă țelul autentic al vieții, manifestându-și astfel impietatea față de Zeul suprem, rațiunea universală a lucrurilor.

¹² Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 235.

¹³ *Ibidem*, p. 203.

¹⁴ *Ibidem*, p. 95.

¹⁵ *Ibidem*, p. 169.

„...cei care nu urmăresc cu atenție mișcările propriului lor suflet sunt, în mod inevitabil, nefericiți.”¹⁶ „Și cel care urmărește plăcerile ca pe niște lucruri bune și fuge de dureri ca de niște lucruri rele comite o impietate. Căci este inevitabil ca un astfel de om să se plângă adesea de natura comună, considerând că ea împarte destinul, nu după merit, celor ticăloși și celor virtuoși, de vreme ce, adesea, cei ticăloși se găsesc în mijlocul plăcerilor și își procură mijloacele pentru a le obține; cei virtuoși, în schimb, au parte de suferință și de întâmplări care provoacă suferință. Pe lângă acestea, cel care se teme de durere se va înspăimânta uneori de evenimentele care pot avea loc în lume.”¹⁷ Însă „oricine se întristează sau se arată nemulțumit de ceva este asemenea unui purceluș pregătit pentru sacrificiu, care se zbate și guiță; la fel e și cel care plânge într-un pat mic, singur și în tăcere, pentru nenorocirile din viața noastră.”¹⁸

O alternativă la această deconcertantă și umilitoare abandonare în voia soartei este aceea de a respinge toate aspectele neplăcute ale vieții, hotărând că nu le poți suporta și că nu vrei să le accepți. Este adevărat că această opțiune este una radicală, însă ea este perfect rațională. În acest caz însă, ar trebui să fii consecvent cu tine însuși și să îți dai adeziunea la ultima consecință logică a acestei atitudini intransigente, adică să renunți la viață. Astfel,

„...dacă simți că te prăbușești și nu mai stăpânești situația, îndreaptă-te cu mult curaj către orice colț al lumii unde vei putea să devii din nou stăpânul tău sau pleacă din viață cu totul, fără mânie, dar cu simplitate, în mod liber și cu modestie, după ce ai îndeplinit în viață măcar această unică acțiune de a o părăsi în felul acesta.”¹⁹

Mai există însă și o a treia poziție, pe care Marcus Aurelius, asemenea tuturor stoicilor, o consideră cu mult mai rațională și mai profitabilă, și anume să înțelegi faptul că tot ceea ce se întâmplă are o logică fermă, o rațiune ultimă de a fi, că toate evenimentele au o explicație perfect inteligibilă, că ele sunt firești, inevitabile, ba, mai mult, se integrează în mod armonios în ansamblul universului. Din această perspectivă, lumea este concepută ca având deopotrivă aspecte sublime și derizorii, ambele la fel de îndreptățite, căci reprezintă cele două fațete complementare ale existenței, precum fața și reversul unei medalii; dacă le prețuiești pe cele dintâi, trebuie să le accepți și pe ultimele.

„Orice eveniment se desfășoară în conformitate cu natura Întregului; nu în conformitate cu o altă natură oarecare ce o conține pe aceea de afară sau este conținută de aceasta sau este separată și externă.”²⁰ „Totul vine de acolo, luându-și impulsul de la această comună parte rațională conducătoare sau

¹⁶ *Ibidem*, p. 87.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 263–265.

¹⁸ *Ibidem*, p. 309.

¹⁹ *Ibidem*, p. 299.

²⁰ *Ibidem*, p. 175.

decurgând drept consecință. Așadar, fâlcile leului, otrava și tot ceea ce face rău, precum spini și noroiul, sunt efecte secundare ale acelor lucruri frumoase și venerabile. În consecință, să nu ți le reprezinți ca fiind străine de ceea ce venerezi tu, ci ia în considerare sursa de la care provin toate lucrurile.”²¹

Înțelegerea acestui adevăr esențial la nivelul gândirii este însă numai punctul de plecare pentru o activitate laborioasă a individului pentru ca el să fie adânc înrădăcinat în sufletul acestuia, astfel încât să ajungă parte integrantă a personalității sale și să intervină ca factor decisiv în configurarea propriei vieți. Rolul esențial în orientarea acestei activități îl are tocmai arta de a trăi, care îi trasează omului reperele de bază în sensul cărora acesta trebuie să-și canalizeze eforturile autoformatoare.

În cele ce urmează, vom aborda câteva dintre direcțiile pe care le promovează arta de a trăi conturată de Marcus Aurelius în celebrul său jurnal, în conformitate cu modul în care el însuși fusese educat în tinerețe, dar, mai ales, cu maniera în care a aplicat preceptele generale ale stoicismului la cazul său individual. În ciuda acestui fapt, dialogul tensionat cu sine al acestui om excepțional, dar care nu dorea să fie decât un om ca oricare altul, capătă valențe universale prin profunzimea, sinceritatea, spontaneitatea și autenticitatea frământărilor sale de conștiință.

PRINCIPII ALE ARTEI DE A TRĂI LA MARCUS AURELIUS

CUNOAȘTEREA LUMII ȘI A OMULUI

Ca să poți adopta cu încredere un anumit mod de viață trebuie să ai certitudinea că el se potrivește cu modul de a fi specific omului. Dar nu poți înțelege omul dacă nu-l integrezi în ansamblul societății în care trăiește și, mai mult, în totalitatea universului. Cu alte cuvinte, este nevoie să pornești de la cunoașterea lumii, adică a naturii universale sau a ordinii cosmice, precum și a locului omului în cadrul ei. Acesta era un demers obișnuit nu doar în mediul stoicilor, ci și al epicureilor, chiar dacă accentele erau diferite, iar răspunsurile așijderea.

Viziunea stoică, afirmată și de Marcus Aurelius, este aceea că universul este un organism uriaș, cu o gândire proprie și țeluri specifice, a cărui grijă principală este să asigure integritatea și perenitatea ansamblului, în vederea căruia își subordonează părțile, dar fără să se arate astfel nedrept față de acestea din urmă, pentru că ele își află rațiunea de a fi doar din perspectiva întregului, iar, în plus, nici întregul nu s-ar putea menține dacă ar acționa în detrimentul părților sale.

„Gândește-te neîncetat la lume ca la o unică viețuitoare care conține o singură substanță și un singur suflet, observă cum totul se raportează la unica percepție a acesteia, adică a universului, cum toate lucrurile se petrec printr-un singur impuls, cum toate sunt cauze reciproce ale tuturor realităților și, în

²¹ *Ibidem*, pp. 189–191.

sfârșit, în ce fel sunt țesătura și urzeala.”²² „Toate lucrurile se împletesc unele cu altele, legătura lor este sfântă și aproape niciun lucru nu este străin de altul. Căci sunt ordonate și împreună dau ordine și frumusețe aceleiași lumi. Și lumea este unică, cuprinzându-le pe toate, unic este Zeul care se găsește în toate, unică este substanța și unică legea, rațiunea comună tuturor ființelor inteligente, unic adevărul, dacă e adevărat că unică este perfecțiunea ființelor care au aceeași natură și care participă la aceeași rațiune.”²³

În cadrul acestei armonii universale, omul nu face deloc excepție. El este parte a întregului și, în calitate de parte, se raportează la întreg dintr-o poziție de strictă subordonare. Din acest punct de vedere, asemenea lucrurilor neînsuflețite sau asemenea animalelor iraționale, omul nu poate să ocolească ori să sfideze necesitatea obiectivă, inexorabilă care guvernează totul, de la astrele de pe cer până la ultimul fir de iarbă. Prin urmare, nu poate să scape de durere, boală, degenerare, moarte, nu poate să răstoarne cursul firesc al lucrurilor, mânat de iluzia că i-ar putea îndupleca sau păcăli pe zei pentru a-și realiza tot felul de dorințe copilărești, de multe ori meschine și întotdeauna iraționale, în vreme ce este, de cele mai multe ori, opac la adevăratele binefaceri pe care le primește, în mod real, din partea divinității.

„Operele zeilor sunt pline de providență, cele ale sorții nu sunt fără natură sau fără urzeala și înlănțuirea evenimentelor guvernate de providență. Toate decurg de acolo. Se adaugă necesitatea și utilitatea pentru întreaga lume, din care tu ești o parte. Pentru orice parte a naturii e bine ceea ce natura universului produce și ceea ce are puterea de a o salva.”²⁴ „Ei bine, dacă lucrurile stau astfel, să știi cu siguranță că, dacă lucrurile ar fi trebuit să se petreacă altfel, zeii ar fi făcut asta. Însă, dacă ar fi fost drept, ar fi fost și posibil și, dacă ar fi fost conform naturii, natura însăși l-ar fi produs. Iar din faptul că nu este așa, dacă e adevărat că nu este așa, fii convins că n-a fost necesar să se producă în acest fel.”²⁵

În cadrul acestui univers rațional, dar guvernat de o strictă necesitate, omul este, totuși, o ființă privilegiată, pentru că, spre deosebire de cele lipsite de rațiune, el are șansa să cunoască și să înțeleagă această necesitate universală. Chiar dacă, prin trupul și chiar prin sufletul său pneumatic, adică suflul vital, omul este asemenea tuturor animalelor, datorită părții conducătoare a sufletului, adică intelectul, el este capabil să înțeleagă principiul rațional absolut, profunda ordine universală, precum și mecanismele naturale care funcționează implacabil în toate sferele cosmice, inclusiv în cadrul vieții sale. În felul acesta se deschide calea pentru ca omul să nu se mai teamă de ceea ce i-au hărăzit zeii și de cruzimea destinului.

²² *Ibidem*, pp. 136–137.

²³ *Ibidem*, p. 207.

²⁴ *Ibidem*, p. 85.

²⁵ *Ibidem*, p. 349.

ASUMAREA ENTUZIASTĂ A DESTINULUI

Într-adevăr, dacă ai înțeles faptul că nimic în această lume nu se petrece la întâmplare, ci conform unui plan rațional de maximă anvergură, care se ramifică în lanțuri cauzale ce funcționează deopotrivă în timp și spațiu, creând legături inevitabile, deși de cele mai multe ori invizibile, între totalitatea lucrurilor în așa fel încât, chiar dacă nu se poate vorbi despre o intenționalitate focalizată strict pe fiecare individ, acesta este inevitabil prins în țesătura care rezultă din împletirea mulțimii firelor de urzeală; dacă, în plus, te-ai convins de faptul că rațiunea universală funcționează deopotrivă pentru binele părților ca și pentru cel al întregului, atunci nu mai ai niciun motiv să te temi că ți s-ar putea întâmpla vreodată, în calitate de om, ceva rău. Mai întâi, pentru că nimic din ceea ce ai putea suferi nu poate fi străin propriei tale naturi, iar ceea ce este natural să ți se întâmple nu poate să îți producă vreun prejudiciu real.

„Niciunui om nu poate să i se întâmple ceva care să nu fie un eveniment specific naturii umane, niciunui bou nu i se întâmplă ceva care să nu fie propriu naturii bovine, nici viței-de-vie, ceva care să nu fie propriu naturii viței, nici pietrei, ceva care să nu fie propriu pietrei. Așadar, dacă fiecărui lucru i se întâmplă ceva obișnuit și potrivit cu natura sa, de ce ai fi nemulțumit? Căci natura comună nu ți-a hărăzit nimic care nu poate fi suportat.”²⁶ „Ceea ce ți se întâmplă a fost pregătit pentru tine încă din veșnicie și înlănțuirea cauzelor a urzit împreună, din eternitate, existența ta și întâlnirea cu fiecărui eveniment.”²⁷ „Căci destinul care îi este hărăzit fiecăruia este implicat în ordinea universală și implică această ordine.”²⁸

Este adevărat că a nu suferi prejudicii ale naturii umane în cadrul desfășurării fenomenelor vieții nu înseamnă deloc a fi ferit de cele pe care oamenii le socotesc în mod obișnuit cele mai rele lucruri, și pe care le-am menționat deja. Dar a spera să nu simți durerea sau să nu te întâlnești defel cu moartea înseamnă să ceri ceva cu totul imposibil și lipsit de orice rațiune. De aceea, trebuie să înțelegi de fiecare dată necesitatea profundă a tuturor acestor incidente care afectează spiritul omului neantrenat în arta de a trăi și, admitând că nu sunt deloc plăcute, ba chiar dimpotrivă, să le accepți, totuși, fără rezerve și să fii mulțumit la gândul că ele contribuie la binele întregului univers.

„Să primim deci aceste evenimente ca pe remediile pe care Asclepios le recomanda. Multe dintre ele sunt aspre, dar le acceptăm în speranța însănătoșirii. Privește, așadar, desăvârșirea și realizarea perfectă a celor hotărâte de natura comună, după cum îți privești propria-ți sănătate. În același fel, primește cu bucurie orice eveniment, chiar dacă îți pare mai împovăraător,

²⁶ *Ibidem*, p. 253.

²⁷ *Ibidem*, p. 293.

²⁸ *Ibidem*, p. 103.

fiindcă prin acesta acționezi pentru sănătatea lumii, pentru un drum bun și pentru succesul Zeului. Căci acest eveniment nu i s-ar întâmpla cuiva dacă n-ar fi util Întregului; căci natura nu produce la voia întâmplării nimic care să nu corespundă cu ceea ce e condus de ea.”²⁹

Observăm că aici nu este deloc vorba de o resemnare tristă și neputincioasă în fața loviturilor vieții, de recunoașterea faptului că, orice ai face, destinul este mai puternic decât tine și deci că nu ai nicio altă soluție decât să i te supui. Marcus Aurelius ne spune că nu avem de ce să fim triști, dimpotrivă, că trebuie să fim bucuroși de rolul important pe care îl jucăm în desfășurarea destinului. Și, în fond, bucuria provine din sentimentul de solidaritate cu universul, care ne cuprinde pe toți, oameni și zei, într-un mod protector, dătător de speranță și de mândrie, și din perspectiva căruia ni se luminează „tâlcul” propriei existențe. Identificându-ne la nivel rațional cu ordinea universală și înțelegând rostul adânc a tot ceea ce se întâmplă, noi înșine, ca indivizi, ne asumăm cu bucurie destinul personal, iubind tot ceea ce ni se întâmplă, iar în felul acesta ne ridicăm deasupra oricărei constrângeri exterioare, îmbrățișăm benevol necesitatea și dobândim libertatea³⁰.

„Să iubești numai ceea ce ți se întâmplă ție însuși și ceea ce îți este urzit de destin.³¹ Ce poate fi oare mai plăcut?”³² „Așadar, din două motive trebuie să-ți fie drag ceea ce ți se întâmplă: primul, pentru că ți s-a întâmplat ție, ți-a fost prescris și îl aveai în tine într-un fel, urzit de sus de cele mai înțelepte cauze; al doilea, pentru că ceea ce i se întâmplă în mod diferit fiecăruia e cauza drumului bun și a realizării pentru cel care cârmuiește Întregul și, pe Zeus, a înseși permanenței sale. De fapt, realitatea în totalitatea sa este mutilată dacă ai întrerupe ceva la nivelul legăturii și înlănțuirii atât a părților sale componente, cât și a cauzelor. Iar tu le întrerupi, atât cât îți stă în putință, atunci când te arăți nemulțumit de ele, și într-un fel le nimicești.”³³

²⁹ *Ibidem*, pp. 151–153.

³⁰ Concepția libertății ca necesitate înțeleasă, dezvoltată de către stoici, va fi reluată în epoca modernă de către Spinoza, care îi va conferi o nouă anvergură: „Numesc (liber) lucrul care există numai din necesitatea naturii sale și care de la sine se determină să lucreze. În schimb numesc necesar, sau mai bine zis *constrâns*, lucrul care este determinat de alt lucru să existe și să lucreze într-un fel anumit și nu într-altul” (Benedict Spinoza, *Etica*, traducere de Al. Posescu, București, Editura Științifică, 1957, p. 40). „Vedeți că pentru mine, libertatea constă nu într-o hotărâre liberă [liber arbitru], ci într-o necesitate liberă.” (Spinoza, *Texte filozofice*, București, E.S.P.L.S., 1952, p. 234, apud *Idem*, nota 4.)

³¹ Ideea, familiară stoicilor, a fost reluată de Nietzsche și enunțată în felul următor. „Formula mea pentru ceea ce este măreț în oameni este *amor fati*: să nu vrei să ai nimic altfel, nici înaintea ta, nici în urma ta, nici în întreaga veșnicie. Nu numai să știi să suporti ceea ce este necesar, și cu atât mai puțin să-l ascunzi – orice idealism este ipocrizia în fața necesității –, ci să-l iubești...” (Friedrich Nietzsche, *Ecce homo. Cum devii ceea ce ești*, traducere de Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 2013, p. 59.)

³² Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 223.

³³ *Ibidem*, p.153.

Dar pentru a ajunge la o asemenea măreție a spiritului, care, practic, îl smulge din starea de dependență față de lucrurile exterioare și derizorii, proiectându-l într-o zonă de anvergură universală, în care natura proprie este pusă în acord cu natura tuturor lucrurilor, omul trebuie să admită că ceea ce îl definește este tocmai latura sa rațională, căreia trebuie să îi subordoneze tot ceea ce ține de trup și de afecte.

SUBORDONAREA FAȚĂ DE INTELECT

Trupul, căruia omul îi acordă, de regulă, cea mai mare atenție, cheltuindu-și timpul căutând să-i ofere tot felul de bunuri exterioare și de plăceri, nu reprezintă decât elementul material al alcătuirii umane, cel mai perisabil dintre toate, supus permanent degradării și, în final, descompunerii. Trupul este opac, sensibil la durere, vulnerabil la orice agresiune externă și susceptibil să fie robit pasiunilor; nu te poți baza deci pe el pentru a dobândi detașarea față de lucruri, stabilitate și rezistență în raportarea la lume. El este doar un înveliș pentru suflet, singurul care este capabil să se ridice asupra contingentei și a efemerului. Dar și acesta se structurează pe două niveluri distincte, primul fiind suflul vital, adică răsuflarea, foarte apropiată de partea animalică a omului, și numai cel de al doilea reprezintă partea rațională. Rațiunea omului, cea care îl conectează cu sufletul rațional universal, are în intelect cea mai înaltă/pură formă de manifestare a sa, de aceea el este desemnat drept partea conducătoare a sufletului și ceea ce definește cu adevărat omul.

„Trei sunt părțile din care ești alcătuit: bietul tău corp, bietul tău suflu și intelectul. Dintre acestea, primele două, în măsura în care trebuie să te îngrijești de ele, sunt ale tale; numai a treia este în sensul propriu al cuvântului a ta. De aceea, când îndepărtezi de tine însuși, adică de intelectul tău, câte faci sau spun alții sau câte ai făcut ori ai spus tu însuși și câte, ca evenimente viitoare, te neliniștesc, câte, aparținând bietului trup care te înconjoară sau bietului suflu care se găsește în tine, sunt atașate de tine independent de alegerea ta deliberată, câte face să se învârtă vârtejul exterior din jurul tău, astfel încât, eliberându-se din lanțurile destinului, facultatea ta intelectuală să poată trăi curată, independentă și pe cont propriu, înfăptuind cele conform dreptății, dorind evenimentele și spunând adevărul; dacă, spun, îndepărtezi de partea conducătoare a sufletului tău tot ceea ce provine de la înclinația pasională, tot ceea ce se găsește înainte sau după momentul prezent³⁴, vei face

³⁴ Relația dintre circumscrierea corectă a sinelui și viețuirea la timpul prezent i se pare definitorie lui Pierre Hadot pentru concepția lui Marcus Aurelius, ca și pentru poziția generală a stoicismului. „Sunt eu însumi și sunt liber doar acționând, intern sau extern, și nu pot acționa decât în momentul prezent. Numai momentul prezent este al meu. Trăiesc doar în prezent. Vedem că această delimitare a sinelui este practic exercițiul fundamental al stoicismului, care implică o transformare totală a conștiinței noastre de sine, a relației noastre cu corpul și cu bunurile exterioare, a atitudinii noastre față de trecut și viitor, o concentrare asupra momentului prezent, o asceză a detașării, recunoașterea cauzalității universale a Destinului, în care suntem cufundați, descoperirea puterii pe care noi o avem de a judeca liber, adică de a da lucrurilor valoarea pe care noi vrem să le-o dăm.” (Pierre Hadot, *La citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1997, p. 137.)

din tine însuși, după cum spune Empedocle, «o sferă rotundă care se bucură de fericita sa unicitate», având grijă numai să trăiești ceea ce trăiești, adică prezentul, și atunci vei putea să trăiești ceea ce îți rămâne până la moarte fără nicio tulburare, cu bunăvoință, în armonie cu propriul tău *daimon*.³⁵

Daimonul reprezintă divinitatea interioară, desprinsă din divinitatea absolută și dăruită de aceasta fiecăruia dintre noi pentru a ne călăuzi pe drumul vieții. El nu este însă nimic altceva decât propria noastră minte, adică rațiunea³⁶ sau, cu alte cuvinte, intelectul, iar sarcina noastră este de a-l păstra neîntinat, pentru că doar în felul acesta menținem intactă legătura cu divinitatea supremă, manifestându-ne noi înșine ca oameni divini, care și-au subordonat toate gândurile, trăirile și acțiunile rigorilor intelectului, eliberându-se astfel de tirania lucrurilor. Asta înseamnă să controlăm fluxul dezordonat al reprezentărilor despre lucruri, care trebuie să fie precis orientate, și să nu mai acordăm încredere, permițându-le să treacă în suflet, decât acelor care primesc acordul intelectului, singurul capabil să le măsoare adevărata valoare, adică adevărul referitor la lucrurile reprezentate. În felul acesta reușim să ne păstrăm stăpânirea de sine, evitând să fim copleșiți sau bulversați de păreri subiective, total nefondate, provenite în mod ilicit tot de la noi înșine, pe calea simțurilor sau pe cea a emoțiilor.

„Așadar, în înlănțuirea reprezentărilor, e nevoie să evităm ceea ce este la voia întâmplării și fără rost și, pe cât posibil, ceea ce este indiscret și dăunător.”³⁷ „Nu te lăsa dus dintr-un loc în altul, ci la orice impuls păstrează dreptatea și la orice reprezentare păstrează-ți capacitatea de înțelegere.”³⁸ „Trebuie, de asemenea, înlăturate nu numai activitățile inutile, ci și reprezentările; căci astfel acțiunile pe care le provoacă ele nu vor mai avea loc.”³⁹ „Șterge reprezentarea, stăpânește-ți impulsul, oprește-ți dorința, păstrează-ți partea conducătoare a sufletului în puterea ta.”⁴⁰ „Cât este de ușor să respingi și să ștergi orice reprezentare, fie supărătoare, fie nepotrivită cu natura ta, și repede să te găsești într-o desăvârșită seninătate a sufletului.”⁴¹ „Șterge din minte reprezentarea. Încetează să te lași tras de sfori ca o marionetă.”⁴²

Tehnica prin care ajungi arhitect și maestru de ceremonii în planul conștiinței și, implicit, pe scena propriei vieți este aceea a practicării numeroaselor exerciții spirituale, întâlnite în cadrul diverselor școli filosofice, despre care avem mărturii

³⁵ Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 347.

³⁶ *Ibidem*, p. 165.

³⁷ *Ibidem*, p. 101.

³⁸ *Ibidem*, p. 127.

³⁹ *Ibidem*, pp. 127–129.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 269.

⁴¹ *Ibidem*, p. 147.

⁴² *Ibidem*, p. 215.

din mai multe surse și pe care le exemplifică Marcus Aurelius în jurnalul său. Este vorba, în special, despre:

– concentrarea mentală pe superioritatea propriului spirit și pe scopurile urmărite;

„Șterge-ți din minte reprezentările, repetându-ți fără încetare: acum depinde de mine ca în acest suflet să nu existe vreo josnicie, vreo poftă, într-un cuvânt, vreo tulburare; și, observând toate lucrurile care există în realitate, să mă folosesc de fiecare în raport cu valoarea sa.”⁴³

– concentrarea asupra prezentului;

„Să nu te tulbure reprezentarea vieții întregi, nu încerca să măsoari cu gândul de ce încercări și de câte probleme dificile vei avea parte, ci, pentru fiecare dintre evenimentele prezente, întreabă-te ce este insuportabil și de neîndurat în situația actuală. Cu siguranță, îți va fi rușine că ai avut o asemenea părere. Amintește-ți apoi că nici viitorul și nici trecutul nu te copleșesc, ci întotdeauna numai prezentul.”⁴⁴

– repetiția mentală a faptului că de tine depind toate reprezentările, precum și valoarea acestora;

„Amintește-ți, de asemenea, că poți să suporti în mod natural tot ceea ce depinde de părerea ta ca să devină suportabil și tolerabil, dacă îți reprezinți că faci un lucru folositor și moral potrivit pentru tine”⁴⁵; „când ne reprezentăm lucrurile ca prea demne de încredere, trebuie să le dezgolim, să le surprindem mica lor valoare și să înlăturăm pretinsa credibilitate datorită căreia erau considerate de valoare.”⁴⁶

– descompunerea lucrurilor în elementele lor componente, pentru a risipi forța lor de atracție asupra sufletului;

„Vei disprețui un cântec plăcut, un dans, un pancațiu, dacă descompui aria armonioasă a cântecului în fiecare dintre sunetele sale și te întrebă asupra fiecăruia, dacă ești învins de acesta; te vei rușina că l-ai apreciat. Fă același lucru cu dansul, analizând fiecare mișcare și poziție, și la fel cu pancațul. Într-un cuvânt, în afară de virtute și de cele care provin din ea, amintește-ți să recurgi la descompunerea în părți și să mergi cu descompunerea până la disprețul pentru acele lucruri. Transferă același procedeu la întreaga viață.”⁴⁷

⁴³ *Ibidem*, p. 245.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 249.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 293.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 177.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 321.

– definirea și descrierea corecte ale lucrurilor;

„...formulează întotdeauna definiția și o descriere a obiectului a cărui imagine a operat asupra capacității tale reprezentative, așa încât să-ți dai seama ce este, în substanța sa, goală, în întregul său sub toate aspectele sale, și să-i indicii, în sine însuși, propriul său nume și numele elementelor din care este alcătuit și în care urmează să se descompună. Căci nimic nu poate să-ți ofere astfel măreția sufletului ca puterea de a discerne cu metodă și în mod veridic fiecare dintre cele care ne cad sub simțuri în cursul vieții și de a le privi întotdeauna astfel încât să examinezi în același timp ce avantaj pot oferi acestei lumi, ce valoare au în raport cu Întregul și ce valoare desemnează pentru om.”⁴⁸

Conștient de valoarea reală a tuturor lucrurilor, dar și de propria lui valoare, convins de faptul că tot ceea ce este mai de preț în lume este însăși ordinea universală, pe care nimic nu o poate distruge vreodată, omul își stabilește în mod firesc drept scopul ultim al vieții, la capătul unei existențe de echilibru și seninătate, întoarcerea la origine, reintegrarea la propriu în fluxul etern al naturii. De aceea întregul său parcurs terestru trebuie să fie o continuă pregătire pentru moarte⁴⁹.

PREGĂTIREA PENTRU MOARTE

Moartea reprezintă fenomenul cel mai tulburător în cadrul experienței noastre cu lumea. O întâlnim pretutindeni în jurul nostru; îi vedem căzând, rând pe rând, sub brațul ei nemilos pe străini, pe cunoscuți, pe cei dragi, și știm cu siguranță, fără puțință de iluzionare, că ne va veni, la un moment dat, și nouă rândul. Gândul acesta nu este defel confortabil pentru nimeni, putând chiar să ne învenineze viața; de aceea, strategia de bază a omului comun este de a-l alunga departe, de a-l ține ascuns și de a trăi ca și cum ar fi nemuritor. Asta face ca de cele mai multe ori moartea să ne ia prin surprindere, iar spaima care pune stăpânire pe suflet în timpul conștientizării iminenței sale poate fi de-a dreptul devastatoare.

Arta de a trăi ne învață însă că nu trebuie să ne temem de moarte, fiindcă și aceasta, asemenea tuturor fenomenelor din univers, este ceva natural și necesar, decurgând în mod firesc din logica manifestării întregului. Căci natura nu este ceva osificat, încrămențit, iar lucrurile sunt în continuă devenire, născându-se unele din altele, suportând transformări mai mult sau mai puțin perceptibile, până când ajung să se descompună pentru a genera altele. Cum am putea să credem că acest fapt perfect natural ar fi ceva tragic, când el aduce atâtea beneficii atât elementelor

⁴⁸ *Ibidem*, p. 109.

⁴⁹ Tema morții este o constantă a gândirii filosofice. Prima abordare mai amplă a acesteia o realizează Platon, în dialogurile sale. Astfel, în *Phaidon*, care pune în scenă contextul dinaintea execuției lui Socrate și în care acesta discută despre nemurirea sufletului, se afirmă că moartea înseamnă desprinderea sufletului de trup, astfel încât viața filosofului, care tot timpul se străduiește să smulgă sufletul din legăturile lui numeroase cu trupul, nu este altceva decât o continuă „pregătire pentru moarte”. (Platon, *Phaidon*, 180e-181a.)

lumii, cât și lumii în ansamblul ei? De ce să credem să acest adevăr evident și banal nu s-ar aplica decât celorlalte lucruri, dar nu și omului?

„Moartea este, asemeni nașterii, o taină a naturii: o combinație a acelorași elemente și o descompunere a acelorași elemente.”⁵⁰ „Ce înseamnă a muri? Dacă cineva ar cunoaște moartea în ea însăși și dacă, printr-o analiză a gândirii, ar împărștia toate născocirile proprii închipuirii, ar considera că moartea nu este nimic altceva decât o lucrare a naturii. E pueril dacă cineva se teme de o lucrare a naturii.”⁵¹ „Nu disprețui moartea, ci accept-o cu plăcere, fiindcă și ea reprezintă o parte din acele lucruri pe care natura și le dorește. De fapt, după cum sunt a fi tânăr, a îmbătrâni, a crește, a ajunge la maturitate, a-ți crește dinții, barba și, apoi, părul cărunt, a concepe un copil, a fi însărcinată, a naște și toate celelalte activități naturale pe care le aduc anotimpurile vieții, la fel este și moartea. Așadar a acționa ca un om obișnuit să raționeze nu înseamnă a avea față de moarte o atitudine indiferentă, violentă și arogantă, ci a o aștepta ca pe una dintre acțiunile naturii.”⁵²

Dar nu este suficient ca sufletul să fie convins în mod teoretic de faptul că lucrurile stau așa, și nu altfel. Frica de moarte este atât de larg răspândită și de înrădăcinată în noi, putându-se insinua în suflet din resorturi nebănuite imediat ce intelectul lasă jos garda, încât convingerea aceasta strict rațională trebuie și ea întărită prin exerciții spirituale specifice, menite să dezvolte un anumit tip de comportament și de atitudine față de sine, față de lucruri, față de tot ceea ce îți se întâmplă, astfel încât gândul morții să devină o constantă a vieții individului, dar nu pentru a o paraliza, ci, dimpotrivă, pentru a o scoate din derizoriu, pentru a-i conferi autentica semnificație prin legarea ei de natura universală, deci pentru a determina omul să se concentreze pe împlinirea a ceea ce este cu adevărat important în cadrul ei.⁵³

Aceste exerciții spirituale se referă mai ales la:

– realizarea întregii activități practice și teoretice având în prim plan ipoteza că moartea ta este iminentă, fapt care te obligă să te orientezi doar către ceea ce este într-adevăr esențial pentru *daimon*, partea conducătoare a sufletului tău.

„Astfel să acționezi, să exprimi și să gândești fiecare lucru, ca și cum ai putea să părăsești chiar în această clipă viața.”⁵⁴ „Aceasta înseamnă desăvârșirea caracterului: să trăiești orice zi ca și cum ar fi ultima, fără să fii agitat, fără să

⁵⁰ Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 119.

⁵¹ *Ibidem*, p. 91.

⁵² *Ibidem*, p. 267.

⁵³ În cap. I al Secțiunii a II-a, „Posibilul fapt-de-a-fi-întreg al *Dasein*-ului și ființa întru moarte”, din *Ființă și timp*, Heidegger susține și el ideea că omul își descoperă relația profundă cu fundamentul său ontologic absolut datorită gândului morții, în lumina căruia are revelația finitudinii sale insurmontabile, ceea ce îl determină să-și revalorizeze toate manifestările din cadrul existenței sale în lume.

⁵⁴ Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 89.

fii amorțit și fără să fii ipocrit.”⁵⁵ „Îți vei oferi răgazul dacă îți vei îndeplini fiecare activitate ca și cum ar fi ultima din viața ta, eliberat de orice neglijență și de orice tulburare care te abat de la deciziile rațiunii, de orice ipocrizie, egoism și nemulțumire împotriva rânduielilor destinului.”⁵⁶

– rememorarea exemplelor de oameni care, indiferent de condiție și de merite, precum și de întinderea vieții, au sfârșit, inexorabil, în mormânt;

„Gândește neîncetat câți oameni de toate felurile, de toate profesiile și de toate națiile au murit (...) Gândește-te că toți aceștia zac morți de mult timp. Ce lucru, așadar, mai este înspăimântător pentru ei? Ce lucru li se mai poate întâmpla acelor care nu mai au niciun nume? Un singur lucru, în această situație, este cu mult mai de preț: să-ți duci viața în acord cu adevărul și cu dreptatea.”⁵⁷ „Un ajutor rudimentar, dar eficient pentru a putea disprețui moartea este reamintirea tuturor celor care s-au agățat în mod meschin de viață. Ce au avut aceștia mai mult decât cei a căror moarte a fost prematură?”⁵⁸

– inventarierea tuturor lucrurilor din această viață care nu îți plac, pentru că se află în contradicție cu idealul de armonizare cu natura și care îți pot periclita realizarea lui;

„Și dacă mai vrei un sfat obișnuit, care îți va merge la inimă, ei bine, te va face în cea mai mare măsură să accepți moartea: o cercetare amănunțită a lucrurilor de care urmează să te desparți și a felurilor obiceiuri cu care sufletul tău nu va mai fi amestecat.”⁵⁹

– inventarierea dezavantajelor conviețuirii alături de semenii care nu se subordonează intelectului;

„...de aceea nu uita că nu de oameni cu aceleași principii ca ale tale te vei separa. Căci singurul motiv, dacă ar exista vreunul, care ar putea să te tragă în sens contrar și să facă să rămâi în viață ar fi permisiunea să trăiești cu persoane care și-au însușit aceleași principii ca și tine. Acum însă vezi cât de mare este suferința iscată de dezacordul conviețuirii, încât ajungi să îți zici: «De-ai veni mai degrabă, o, moarte, ca să nu uit și eu de mine însumi!»”⁶⁰

– analiza lucidă a caracterului oamenilor;

„Nimeni nu este atât de norocos încât să nu aibă lângă el, în clipa morții, pe câțiva care să salute cu bucurie tristul eveniment. A fost un om bun și înțelept:

⁵⁵ *Ibidem*, p. 229.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 85–87.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 197.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 141.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 267.

⁶⁰ *Ibidem*.

în ultimul moment, se va găsi unul care va spune despre el: «Acum o să răsufăm în sfârșit ușurați că am scăpat de acest pedagog; nu se purta aspru cu noi, dar, cu toate astea, simțeam că în taină ne condamna.» Acestea se spun despre omul virtuos; dar în ceea ce ne privește, câte alte motive nu există pentru care mulți își doresc să se vadă scăpați de noi! Așadar, murind, te vei gândi la aceasta și vei pleca din viață mai ușor, reflectând: «Plec dintr-o asemenea viață, în care până și tovarășii mei, pentru care m-am luptat de atâtea ori, pentru care m-am rugat și de care m-am preocupat, doresc să mă vadă plecat, sperând, prin aceasta, într-o eventuală ușurare pentru viața lor.» Prin urmare, de ce s-ar strădui cineva să rămână aici, pe pământ, un timp mai îndelungat?»⁶¹

Să avem, oare, dreptul că conchidem de aici că arta de a trăi profesată de Marcus Aurelius ne îndeamnă să trecem cât se poate de repede prin viață, cu ochii țintă doar la absolut, evitând pe cât posibil contactul cu semenii și „contaminarea” de practicile lor iraționale, culminând într-o apoteoză a morții? Nu, câtuși de puțin!

IUBIREA DE OAMENI ȘI URMĂRIREA BINELUI COMUN

Într-un mod aparent paradoxal, deși promovează retragerea în zona cea mai neîntinată a sufletului și ne îndeamnă să nu ne temem de moarte, ba chiar să o privim cu liniște și ușurare, ca pe o reînțoarcere și reintegrare a sinelui propriu în sufletul universal, Marcus Aurelius declară că iubește oamenii și, mai mult, că este de datoria fiecăruia să își iubească semenii, să fie alături de aceștia și să îi ajute. Motivul nu este altul decât faptul că toți oamenii au aceeași natură, că formează aceeași specie cu toții, iar împreună cu zeii constituie comunitatea ființelor raționale.

„...strânsă este relația de rudenie dintre un om și întregul neam omenesc, fiindcă alianța nu este de sânge sau de sămânța care l-a zămislit, ci de gândire.”⁶² „Dacă intelectul ne este comun, și rațiunea, datorită căreia suntem ființe raționale, ne este comună. Dacă este așa, ne este comună și rațiunea care ordonă ce lucruri trebuie făcute și care nu. Dacă este așa, și legea ne este comună. Dacă este așa, suntem cetățeni; dacă este așa, aparținem unei comunități politice; dacă este așa, lumea este asemenea unui oraș. La ce altă organizare politică comună s-ar putea spune că participă întreg neamul omenesc? De acolo, așadar, din această cetate comună, provin intelectul însuși, rațiunea și facultatea de a da legi.”⁶³ „...mintea fiecăruia este un zeu și este o emanație de acolo.”⁶⁴ „Este propriu sufletului rațional și să-și iubească aproapele.”⁶⁵ „Adaptează-te evenimentelor pe care soarta ți le-a hărăzit. Și

⁶¹ *Ibidem*, pp. 315–317.

⁶² *Ibidem*, p. 359.

⁶³ *Ibidem*, p. 119.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 359.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 319.

iubește, dar cu adevărat, oamenii cu care destinul te-a unit.”⁶⁶ „Iubește neamul omenesc. Urmează divinitatea.”⁶⁷

Iubirea pentru semenii implică în mod automat și respectul care trebuie întotdeauna manifestat față de aceștia. Raportarea la ei nu poate și nu trebuie să fie vreodată ca la simple mijloace pentru atingerea scopurilor proprii. Iar dacă față de toate lucrurile lumii este firesc să îți exprimi superioritatea, în virtutea demnității spiritului tău, pe toți cei care îți sunt egali, pentru că au aceeași natură ca și tine, ai datoria să nu-i consideri doar instrumente, ci să-i tratezi cu bunăvoință și cu prietenie, atent deopotrivă la nevoile și la interesele lor⁶⁸.

„De ființele lipsite de rațiune și, în general, de lucruri și de subiectele «acestora» mă folosesc, fiind o ființă rațională, ca de unele lipsite de rațiune, cu măreție sufletească și în mod liber. De oameni însă, fiindcă au rațiune, mă folosesc cu sociabilitate.”⁶⁹

De aceea nici nu te poți supăra pe oameni, chiar dacă cei mai mulți dintre ei nu se ridică la înălțimea *daimonului* dăruit de zei și rămân toată viața incapabili să își dezvăluie adevărata natură. Desigur, este de datoria ta să fii ferm, să le atragi atenția atunci când greșesc și să faci tot posibilul ca ei să se îndrepte. Dar dacă nu reușești acest lucru în ciuda tuturor eforturilor, nu ai ce să le faci, iar atunci nu trebuie să îi judeci sau să îi condamni, ci să fii cât se poate de tolerant, încercând să te schimbi tu însuși⁷⁰, adoptând un nou mod de raportare față de ei. Iar acesta presupune înțelegerea cauzelor acelor atitudini defectoase, cât și a faptului că orice manifestare neplăcută a altui om nu te poate afecta în niciun fel în ființa ta esențială, mai ales în condițiile în care totul în lume este trecător și orice vrajbă se va stinge foarte curând, înghițită de curgerea grăbită a timpului.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 191.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 215.

⁶⁸ Preocuparea lui Marcus Aurelius pentru semenii se dovedește astfel a fi în spiritul celebrului imperativ practic categoric formulat de Kant: „...acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc.” (Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere de Nicolae Bagdasar, București, Editura Științifică, 1972, p. 47.)

⁶⁹ Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 183.

⁷⁰ Iată cea de a treia maximă a moralei despre care Descartes ne spune, în *Discursul...* său, că a adoptat-o în mod provizoriu, în așteptarea adevărurilor clare privind modul de a fi al lucrurilor, pe care spera să le descopere în baza noii sale metode de cercetare: „A treia maximă a mea era de a încerca întotdeauna să mă înving pe mine însumi mai degrabă decât soarta, și să schimb mai degrabă dorințele mele decât ordinea lumii; și, în genere, de a mă obișnui să cred că nu există nimic care să fie în întregime în puterea noastră, în afara gândurilor noastre, astfel că după ce am acționat cât mai bine asupra lucrurilor exterioare, ceea ce a rămas neîndeplinit ne este cu adevărat imposibil. Și numai acest fapt mi se părea suficient pentru a mă împiedica să doresc în viitor un lucru pe care nu l-aș putea obține, ceea ce mă face fericit.” (René Descartes, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, traducere, note, comentarii, anexe și postfață de Alexandru Boboc, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2010, pp. 41–42.)

„Oamenii sunt născuți unul pentru altul. În consecință, ori îi educi, ori îi suporti.”⁷¹ „Dacă poți, fă-i să-și schimbe părerea învățându-i; dacă nu poți, amintește-ți că pentru aceasta ți-a fost dată bunăvoința.”⁷² „De fapt, ce lucru te nemulțumește? Răutatea oamenilor? Gândește-te la principiul că ființele raționale sunt născute unele pentru altele, că a se suporta unele pe altele este o parte a dreptății și că oamenii greșesc fără voia lor⁷³, iar toți cei care până acum s-au dușmănit, s-au bănuț și s-au urât, străpunși de lăncii, zac întinși la pământ și sunt cenușă; atunci calmează-te!”⁷⁴ „La urma urmei, ce prejudiciu ți-a adus? Căci vei descoperi că niciunul dintre cei care te fac să te enervezi nu a comis vreo greșală din cauza căreia intelectul tău ar fi pe punctul să suporte o pierdere.”⁷⁵

A te supăra pe oameni și a te izola de ei, indiferent din ce motiv, înseamnă a-ți trăda natura umană, expulzându-te singur din mediul care îți este cel mai propriu. A proceda în felul acesta înseamnă a-ți face ție însuși cel mai mare rău și, chiar dacă revenirea este întotdeauna posibilă, perseverarea în această atitudine distructivă va lăsa urme destul de dificil de șters. Așadar, nu poate exista niciun motiv plauzibil pentru a fi mereu nemulțumit de semenii, pentru a-i disprețui sau a-i urî, pentru a-i ține la distanță, pentru a nu-i frecventa, ajuta, iubi, fiindcă astfel te marginalizezi singur, ajungând un paria al societății ființelor raționale.

„O ramură tăiată de pe ramura alăturată nu poate să nu fie tăiată și din întreg copacul. În același fel, omul separat fie și de un singur alt om este exclus din întreaga societate. Un altul taie ramura, omul se separă el însuși de aproapele său când îl urăște și îl respinge. El nu știe că s-a desprins în același timp de întreaga societate.”⁷⁶ „Fugar e cel care se ține departe de regulile civile; orb este cel care închide ochii minții; cerșetor este cel care are nevoie de un altul și nu găsește în el însuși cele necesare pentru viață; un abces al lumii este cel care se desparte și se depărtează de regulile naturii comune, arătându-se nemulțumit de tot ce se petrece; cea care produce aceste evenimente e natura, care te-a făcut și pe tine; o bucată din cetate este cel ce își desparte propriul suflet de natura ființelor raționale, care e una singură.”⁷⁷

De aceea, scopul final al tuturor acțiunilor omului nu poate fi decât binele comun, care nu poate fi realizat decât în conformitate cu dreptatea, adică urmărindu-l pentru el însuși și nu în vederea unor avantaje personale. Binele comun, obștesc sau social reprezintă, de fapt, tot ceea ce este folositor comunității și contribuie la întărirea și dezvoltarea acesteia, ceea ce are întotdeauna efecte benefice asupra

⁷¹ Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 261.

⁷² *Ibidem*, p. 271.

⁷³ Conform principiului socratic potrivit căruia omul face răul numai din ignoranță.

⁷⁴ Marcus Aurelius, *op. cit.*, p. 117.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 267.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 323.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 129–131.

tuturor membrilor săi, căci bine comun înseamnă „interes reciproc”. Astfel, din perspectiva lui Marcus Aurelius, ființa rațională nu poate să manifeste egoism dacă rămâne fidelă propriei sale naturi. Oamenii nu pot fi decât solidari unii cu alții și numai în această solidaritate generică, fundamentală, care este, totodată, o solidaritate cu zeii și cu rațiunea supremă a universului, își află resursele și forța de a se îngriji fiecare de sinele propriu.

„...scopul trebuie să fie acela care privește binele societății și al statului.”⁷⁸
„...unde este scopul, acolo sunt și folosul, și binele fiecărui lucru. Iar binele ființei raționale este societatea. Căci într-adevăr noi existăm pentru societate.”⁷⁹
„...nu raporta acțiunile tale la altceva decât la scopul util binelui comun.”⁸⁰
„...în tot ceea ce faci, vezi dacă nu acționezi la întâmplare sau altfel decât ar face dreptatea însăși.”⁸¹ „...orice fac cu propriile mijloace sau împreună cu altul, trebuie să tind numai spre realizarea a ceea ce este util binelui public și în armonie cu acesta.”⁸² „...binelui care este rațiune și viață politică nu e permis să i se opună cele ce sunt de natură diferită, precum laudele din partea mulțimii, funcțiile, bogăția sau bucuriile oferite de plăceri. Toate acestea, chiar dacă, pentru puțin timp, ar părea să se potrivească cu natura noastră, dintr-o dată devin puternice și o fac să se abată din drum. Tu însă, îți spun, alege simplu și liber ceea ce este mai bun și atașează-te lui. Mai bun este utilul.”⁸³

Observăm că plasarea binelui comun, care implică funcționarea politico-statală, în poziția de scop ultim al acțiunii umane are o justificare rațională independentă de faptul că Marcus Aurelius era împărat, deci ocupa cea mai înaltă funcție în stat; totuși, este neîndoielnic faptul că exercitarea sarcinilor publice a fost un prilej rodnic de meditație pentru a-și clarifica poziția teoretică în această problemă. Dar împăratul nu îi rezervă doar omului politic apanajul de a urmări binele comun, ci face din această activitate datoria fiecăruia dintre noi, derivată direct din statutul nostru de ființe raționale și de cetățeni de drept ai cetății rațiunii. Numai un asemenea om, care își îndeplinește în mod permanent menirea, deopotrivă ca ființă individuală, aflată în contact cu rațiunea universală, cât și ca ființă socială, solidară cu semenii săi, poate să ducă o viață bună și poate să afirme că este fericit.

„Amintindu-mi că sunt o parte dintr-un astfel de Întreg, mă voi mulțumi cu tot ceea ce mi se întâmplă. Pe de altă parte, în măsura în care am legături strânse într-o oarecare măsură cu părțile de aceeași origine cu mine, nu voi face nimic dăunător comunității, ba mai mult, îi voi avea în vedere pe cei de aceeași origine cu mine, îmi voi îndrepta fiecare impuls al meu spre ceea ce este util pentru comunitate și mă voi îndepărta de tot ceea ce îi este potrivnic.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 337.

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 159–161.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 355.

⁸¹ *Ibidem*, p. 357.

⁸² *Ibidem*, p. 205.

⁸³ *Ibidem*, p. 105.

Ducând la bun sfârșit aceste principii, în mod necesar viața va avea un curs fericit, după cum ai putut observa că are o desfășurare fericită viața unui cetățean care merge înainte, îndeplinind acțiuni folositoare pentru concetățenii săi, și care e gata să primească cu plăcere orice decizie pe care cetatea o ia în legătură cu el.”⁸⁴

Așadar, ca să putem vorbi despre o reală împlinire a omului care să măsoare gradul acestuia de fericire, trebuie analizată din două perspective complementare: cea a armoniei cu natura universală a lucrurilor și cea a conviețuirii cu semenii în vederea binelui comun.

ÎN LOC DE CONCLUZII

A fost, oare, Marcus Aurelius fericit? L-a ajutat arta de a trăi, pe care a elaborat-o cu răbdare și a practicat-o cu pasiune (chiar dacă, în calitate de stoic, năzuia spre stingerea oricărei pasiuni), să atingă idealul de viață pe care l-a conturat cu atâta sinceritate și forță în meditațiile sale? Nu putem să ne hazardăm în a oferi un răspuns tranșant la aceste întrebări. Paginile de jurnal care au ajuns până la noi ne dezvăluie o personalitate puternică, hotărâtă, sensibilă la argumente raționale, capabilă de opțiuni ferme și perseverență în a-și urmări țelul până la capăt.

În același timp, Marcus Aurelius este un bun cunoscător al lumii și al oamenilor, un bun cunoscător al propriului suflet. El își recunoaște slăbiciunile, luptă cu ele, vrea să le depășească, certându-se uneori pe sine însuși pentru a se putea mobiliza mai bine, dar se arată mulțumit, în mare, cu virtuțile pe care a reușit să și le însușească și să le manifeste în diversele împrejurări ale vieții. Iar alături, din rândurile scrise transpare orgoliul celui care, în numele unui ideal superior, este capabil să arunce mânușa întregii lumi, în fața ignoranței și răutății căreia nu face niciun pas înapoi.

„Oamenii să vadă și să cunoască un om adevărat care trăiește conform naturii! Dacă nu pot să-l suporte, să-l ucidă; căci e mai bine decât să trăiască astfel.”⁸⁵

Acest adevărat strigăt al lui Marcus Aurelius este departe de sobrietatea profesată de stoici, apropiindu-se de stilul literar romantic, și reușește să facă să vibreze orice spirit deopotrivă estet și angajat.

Dar, situată la cealaltă extremă, a umilinței și a sentimentului acut al ratării, iată cea mai tulburătoare mărturie a faptului că, în ciuda tuturor progreselor pe calea modelării sufletului în conformitate cu idealul de seninătate și de impasibilitate atât de intens cultivat, indiferent de numeroasele victorii „de etapă” în cadrul

⁸⁴ *Ibidem*, p. 295.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 303.

competiției cu sine, oricând totul se poate nărui, oricând sufletul se poate reîntoarce în starea de precaritate conferită de obediența față de lucruri, de cedarea în fața împrejurărilor, de luarea deciziilor greșite, de scăparea de sub control a afectelor etc.:

„Vei muri în scurt timp și nu ești încă nici simplu, nici netulburat, nici lipsit de bănuiala că vei fi vătămat din exterior, nici binevoitor față de toți, nici nu ți-ai pus încă înțelepciunea numai în slujba practicării dreptății.”⁸⁶

Un verdict de-a dreptul răvășitor, care, chiar dacă nu încheie jurnalul, aruncă o lumină revelatoare asupra modului în care se desfășura, în momente de criză, dialogul lui Marcus Aurelius cu sine însuși: dramatic, dur, necruțător, de vreme ce „arta de a trăi este mai asemănătoare cu arta luptelor decât cu cea a dansului”⁸⁷. Căci numai printr-o luptă dusă fără menajamente s-ar fi putut urni sufletul căzut într-o stare de letargie sau care încă nu se arăta la înălțimea pe care i-o pretindea Marcus. Este însă neîndoielnic faptul că, în momentul de grație al trecerii, sufletul și-a adunat toate forțele, subordonându-se pe deplin părții sale conducătoare, pentru a nu-l dezamăgi pe acela care a investit în el atât de mult, o viață întreagă, pregătindu-l să redevină una cu natura tuturor lucrurilor. A fost ultimul act al artei sale de a trăi, ultima luptă dusă de Marcus Aurelius cu sine însuși, luptă pe care, ca un adevărat stoic, este de la sine înțeles că a câștigat-o.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 135.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 225.

